

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.44>

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ НАРОДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Бігунець Р.Р.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ORCID: 0009-0003-4678-543X

e-mai: Iroman.bihunets@uzhnu.edu.ua

Бігунець Р.Р. Встановлення фактів народження в умовах воєнного стану в Україні.

У статті досліджено судову практику та з'ясовано особливості встановлення фактів народження в умовах воєнного стану в Україні. Зауважено на імплементації міжнародних підходів та стандартів, що реєстрація народження забезпечує офіційний облік існування особи та визнання її перед законом, є основним засобом надання правової визначеності для людини.

Війна в Україні зумовила як внесення змін до процесуального законодавства, так і прийняття спеціальних актів, які б враховували ризики та особливості розгляду справ щодо встановлення факту народження особи на тимчасово окупованих територіях України. До прийняття вказаних законодавчих норм спостерігалася різна судова практика, зокрема, одні суди визнавали документи, видані органами, що фактично функціонують на тимчасово окупованих територіях (наприклад, медичні довідки), належними та допустимими доказами і ухвалювали рішення про задоволення заяв, тоді як інші суди відмовляли у визнанні таких документів, посилаючись на їх недійсність.

Доведено, що у тих випадках, коли нема змоги скористатися адміністративними процедурами реєстрації факту народження, необхідне звернення до суду. Справи про встановлення факту народження або смерті розглядаються в порядку окремого провадження.

Аналіз судової практики показав, що особлива увага приділена умовам допустимості звернення до суду. Встановлення факту народження або смерті допускається за наявності двох ключових передумов: по-перше, відповідний факт повинен мати для заявника юридичне значення, тобто від нього повинно залежати виникнення, зміна чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків; по-друге, має бути доведена об'єктивна неможливість отримання або відновлення документа про реєстрацію такого факту в установленому законом адміністративному порядку.

Зауважено, що в умовах війни вкрай важливою є наявність ефективних процесуальних гарантій оперативності розгляду такої категорії справ, відповідно до яких суд зобов'язаний розглядати відповідні заяви невідкладно з моменту їх надходження, а ухвалені рішення підлягає негайному виконанню, незалежно від подання апеляційної скарги. Крім того, у таких категоріях справ надзвичайно важливо приділяти увагу наявності належної доказової бази. Верховний Суд зауважує на можливості прийняття будь-яких належних та допустимих доказів, зокрема письмових документів, медичних довідок, витягів з лікарняних журналів, довідок від органів місцевої влади, документів військових адміністрацій та військових частин, службових рапортів, фото- та відеоматеріалів, а також показань свідків тощо.

Ключові слова: юридичний факт, народження, дитина, державна реєстрація, окреме провадження, рішення суду.

Bihunets R.R. Establishing the facts of birth under martial law in Ukraine.

The article examines judicial practice and clarifies the features of establishing the facts of birth under martial law in Ukraine. It is noted that the implementation of international approaches and standards, that birth registration provides official registration of the existence of a person and its recognition before the law, is the main means of providing legal certainty for a person.

The war in Ukraine led to both amendments to procedural legislation and the adoption of special acts that would take into account the risks and peculiarities of considering cases regarding the establishment

of the fact of birth of a person in the temporarily occupied territories of Ukraine. Before the adoption of the specified legislative norms, different judicial practice was observed, in particular, some courts recognized documents issued by bodies that actually function in the temporarily occupied territories (for example, medical certificates) as proper and admissible evidence and made decisions to satisfy the applications, while other courts refused to recognize such documents, referring to their invalidity.

It is proved that in cases where it is not possible to use the administrative procedures for registering the fact of birth, it is necessary to apply to the court. Cases of establishing the fact of birth or death are considered in the order of separate proceedings.

Analysis of judicial practice has shown that special attention is paid to the conditions for the admissibility of an appeal to the court. Establishing the fact of birth or death is allowed if there are two key prerequisites: first, the relevant fact must have legal significance for the applicant, that is, the emergence, change or termination of subjective rights and obligations must depend on it; second, the objective impossibility of obtaining or restoring a document on the registration of such a fact in the administrative procedure established by law must be proven.

It was noted that in wartime conditions, it is extremely important to have effective procedural guarantees for the efficiency of consideration of such a category of cases, according to which the court is obliged to consider the relevant applications immediately from the moment they are received, and the decision made is subject to immediate execution, regardless of the filing of an appeal. In addition, in such categories of cases, it is extremely important to pay attention to the availability of an adequate evidentiary base. The Supreme Court notes the possibility of accepting any appropriate and admissible evidence, including written documents, medical certificates, extracts from hospital journals, certificates from local authorities, documents from military administrations and military units, service reports, photo and video materials, as well as witness statements, etc.

Key words: legal fact, birth, child, state registration, separate proceedings, court decision.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні зумовили масштабні зміни у правовому регулюванні суспільних відносин, а в умовах тимчасової окупації окремих територій та ускладнення діяльності органів державної влади особливої ваги набуває питання формування чіткого, ефективного та доступного правового механізму встановлення факту народження особи. Відсутність належної процесуальної визначеності або складність судових процедур у цій категорії справ може суттєво ускладнювати реалізацію основоположних прав людини, зокрема права на громадянство, соціальний захист та інші юридично значущі права. У зв'язку з цим нагальною є потреба у забезпеченні такого правового регулювання, яке б унеможливило виникнення істотних перешкод під час звернення до суду та гарантувало ефективний судовий захист прав особи.

Мета дослідження: на основі аналізу судової практики з'ясувати особливості встановлення фактів народження в умовах воєнного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти та особливості встановлення юридичних фактів народження досліджувала О.А. Явор при загальному концептуальному аналізі сімейних юридичних фактів, з актуалізацією на позиції, що саме юридичні факти зумовлюють відмінності сімейних правовідносин [1, с. 602]. Крім того, ряд вчених аналізували юридичні факти у процесі дослідження різних сімейних правовідносин (В.І. Борисова, В.А. Ватрас, І.В. Жилінкова, В.Я. Калакура, В.О. Кожевникова, Л.В. Красицька, М.В. Менджул, З.В. Ромовська, О.І. Сафончик, В.І. Труба, Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонові, В.М. Чернега, Г.В. Чурпіта та інші), проте вони не були ключовими у таких дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. UNICEF наголошує на праві кожної людини бути визнаною перед законом особою, як це закріплено у статті 6 Загальної декларації прав людини. На разі необхідно посилити доступ до правової ідентифікації, що відповідає Порядку денному сталого розвитку до 2030 року [2], яким встановлено мету в межах Цілі сталого розвитку 16.9 «до 2030 року забезпечити юридичне визнання особи для всіх, в тому числі реєстрацію народження». Як реєстрація актів цивільного стану, так і реєстрація народження, забезпечує офіційний облік існування особи та визнання її перед законом, це є основним засобом надання правової визначеності для особи.

Процесуальні особливості розгляду справ щодо встановлення факту народження особи на тимчасово окупованих територіях України вперше були законодавчо закріплені у Цивільному процесуальному кодексі України у редакції від 4 лютого 2016 року [3]. Подальша деталізація від-

повідного правового механізму була здійснена шляхом ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях» від 1 липня 2022 року [4]. Важливу роль у правозастосуванні відіграє також Наказ, яким затверджено офіційний перелік територій, на яких ведуться бойові дії або які перебувають у тимчасовій окупації російською федерацією [5]. Наявність такого нормативно визначеного переліку суттєво спрощує реалізацію права особи на судовий захист, оскільки усуває необхідність доведення заявником факту неможливості здійснення органами державної влади своїх повноважень на відповідних територіях.

Ми підтримуємо позицію В.В. Гансецької, що «внесені до ЦПК України зміни є своєчасними та обґрунтованими, оскільки до їх запровадження судова практика у справах цієї категорії характеризувалася неоднорідністю. Зокрема, одні суди визнавали документи, видані органами, що фактично функціонують на тимчасово окупованих територіях (наприклад, медичні довідки), належними та допустимими доказами і ухвалювали рішення про задоволення заяв, тоді як інші суди відмовляли у визнанні таких документів, посилаючись на їх недійсність, що призводило до відмов у задоволенні відповідних вимог» [6, с. 107].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, а також посадова/службова особа, яка створена/виконує обов'язки на тимчасово окупованих територіях у такий спосіб, який не передбачений законом, є незаконною, а видані акти є недійсними і не можуть створювати правових наслідків. При цьому законодавець передбачив виняток щодо документів, які підтверджують факт народження/смерті/реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, так як вони можуть бути використані для подальшої державної реєстрації відповідного акту цивільного стану [7]. При цьому до 21 квітня 2022 року законодавство виходило з підходу, за яким будь-який документ, виданий окупаційними органами, визнавався абсолютно недійсним без визначення винятків.

Законодавством встановлено чіткий строк для проведення державної реєстрації народження (не пізніше одного місяця з дня появи дитини на світ, а у випадку мертвонародження реєстраційні дії здійснюються впродовж трьох днів) на підставі офіційних документів, що підтверджують факт народження. Якщо пологи відбулися поза межами закладу охорони здоров'я, відповідний документ видається тим медичним закладом, який здійснив огляд матері та дитини, а за відсутності такого огляду також медичною консультаційною комісією. Якщо ж документи медичного закладу або медичної консультаційної комісії відсутні, підставою для проведення державної реєстрації стає судове рішення про встановлення факту народження. Особливий порядок передбачений для реєстрації дітей, яких не забрали з пологових будинків, підкинутих або знайдених дітей. У таких випадках реєстраційні дії здійснюються на підставі письмової заяви представника органу опіки та піклування, а відомості про ім'я, прізвище та по батькові дитини, а також про її батьків визначаються за рішенням відповідного органу опіки [8].

Якщо дитина досягла віку одного року або більше і раніше не була зареєстрована, державна реєстрація здійснюється за місцем її проживання за заявою батьків або інших уповноважених осіб за наявності підтвердних документів про народження, перебування під медичним наглядом та довідки з місця проживання. У разі досягнення шістнадцятирічного віку реєстрація народження може бути здійснена за особистою заявою самої особи за умови пред'явлення паспорта громадянина України.

У випадку неможливості скористання адміністративними процедурами реєстрації факту народження, необхідне звернення до суду. Справи про встановлення факту народження або смерті розглядаються в порядку окремого провадження, оскільки цей вид судочинства призначений для підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, які мають значення для реалізації та охорони прав і законних інтересів особи. Згідно з пунктом 7 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення юридичних фактів, зокрема фактів народження та смерті, у випадках, коли їх неможливо підтвердити в адміністративному порядку.

З початком повномасштабної війни був здійснений суддею Верховного Суду Ігорем Гулейковим аналіз судової практики у справах про встановлення фактів народження особи в умовах воєнного стану/на тимчасово окупованій території України, оскільки державна реєстрація народження є однією з базових юридичних гарантій правосуб'єктності фізичної особи. При дослі-

дженні зауважено, що вказані правовідносини мають конституційне підґрунтя та ґрунтуються на положеннях міжнародних актів, зокрема Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції ООН про права дитини. Водночас воєнні дії, тимчасова окупація територій, знищення інфраструктури та обмежений доступ до органів державної реєстрації актів цивільного стану істотно ускладнили або зробили неможливою реалізацію цих прав у загальному адміністративному порядку [9].

Особлива увага приділяється умовам допустимості звернення до суду. Встановлення факту народження або смерті допускається за наявності двох ключових передумов: по-перше, відповідний факт повинен мати для заявника юридичне значення, тобто від нього повинно залежати виникнення, зміна чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків; по-друге, має бути доведена об'єктивна неможливість отримання або відновлення документа про реєстрацію такого факту в установленому законом адміністративному порядку. Водночас підкреслюється, що у разі виникнення спору про право така заява не може розглядатися в порядку окремого провадження [10].

Під час розгляду справ про встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованих територіях необхідно враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, сформульовані, зокрема, у рішеннях у справах «Loizidou v. Turkey» та «Cyprus v. Turkey». У цих рішеннях ЄСПЛ наголосив, що першочерговим завданням держав-учасниць Конвенції «залишається забезпечення ефективного захисту прав людини на всій території, навіть у випадках, коли її частина перебуває під ефективним контролем іншої держави. Зазначена практика є розвитком так званого «намібійського винятку», сформульованого у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН, який допускає можливість визнання окремих актів, виданих органами фактично існуючої, але невизнаної на міжнародному рівні влади, з метою захисту прав мешканців відповідної території» [11]. Сутність «намібійського винятку» полягає у тому, що повне ігнорування актів окупаційної влади завдає найбільшої шкоди саме цивільному населенню. Тому недійсність не може безумовно поширюватися на документи, що посвідчують базові юридичні факти, зокрема реєстрацію народження, смерті або шлюбу. ЄСПЛ у справі «Cyprus v. Turkey» підкреслив, що з огляду на інтереси осіб, які проживають на окупованих територіях, треті держави та міжнародні інституції, зокрема суди, не можуть повністю ігнорувати діяльність органів, які фактично функціонують на таких територіях. Водночас використання таких документів у правовому обігу не означає автоматичного визнання легітимності окупаційної влади або створених нею органів [12].

В умовах війни вкрай важливою є наявність ефективних процесуальних гарантій оперативності розгляду такої категорії справ, відповідно до яких суд зобов'язаний розглядати відповідні заяви невідкладно з моменту їх надходження, а ухвалені рішення підлягає негайному виконанню, незалежно від подання апеляційної скарги. Така імперативність обумовлена високою соціальною значущістю прав, які реалізуються на підставі цього рішення, зокрема правом на громадянство, соціальне забезпечення, медичну допомогу, освіту тощо.

Верховний Суд чітко визначив коло суб'єктів звернення у справах про встановлення факту народження, зокрема заявниками можуть бути батьки дитини, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, родичі або інші законні представники. Підкреслюється, що коло заявників тлумачиться розширено з урахуванням реальних життєвих обставин, які склалися внаслідок війни [13].

Крім того, у таких категоріях справ надзвичайно важливо приділяти увагу наявності належної доказової бази. Верховний Суд зауважує на можливості прийняття будь-яких належних та допустимих доказів, зокрема письмових документів, медичних довідок, витягів з лікарняних журналів, довідок від органів місцевої влади, документів військових адміністрацій та військових частин, службових рапортів, фото- та відеоматеріалів, а також показань свідків [14]. Такий підхід свідчить про відмову від формального підходу до доказування та орієнтацію на реальні можливості осіб, які перебувають у надзвичайних умовах.

При розгляді справ про встановлення фактів народження особи в умовах воєнного стану/на тимчасово окупованій території України вимоги до змісту судового рішення у справах про встановлення юридичних фактів. Зокрема, рішення повинно містити чітке зазначення дати і місця народження, відомості про батьків дитини, а також інші ідентифікаційні дані. Таке рішення виступає безпосередньою підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану в органах ДРАЦС та подальшої видачі відповідних свідоцтв українського зразка.

Висновки. Таким чином, судові рішення у справах про встановлення факту народження або смерті має ґрунтуватися на принципі повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх пода-

них доказів у їх сукупності. При цьому суди можуть враховувати документи, видані органами та установами, що фактично діють на тимчасово окупованих територіях, як виняток із загального правила їх недійсності, за умови оцінки таких документів разом з іншими доказами. Заяви про встановлення фактів народження можуть подаватися з різною правовою метою, зокрема для підтвердження родинних зв'язків, оформлення спадкових прав, соціальних виплат тощо. Залежно від мети звернення змінюється і суб'єктний склад учасників справи, а також можливість відмови у відкритті провадження за наявності спору про право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Явор О. Юридичні факти в сімейному праві: теоретико-прикладний аспект. Юридичні факти в системі правового регулювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 лист. 2015 р.). Київ, 2015. С. 601–606. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9497/1/YVOR_601_606.pdf.
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/70/1>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>.
5. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ Мінрозвитку громад та територ. від 28.02.2025 № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text>.
6. Гансецька В. Правовий аналіз справ щодо встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованих територіях України. Молодий вчений. 2023. № 11 (123). С. 105–110. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-11-123-9>.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
8. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.
9. Гулейков Ігор. Встановлення фактів народження або смерті особи в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Vstanovl_faktuv_narodj.pdf.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях: Закон України від 01.07.2022 № 2345-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2345-20#Text>.
11. Case of Loizidou v. Turkey (Application no. 15318/89), 18 December 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58007%22%7D>.
12. Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94), 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59454%22%7D>.
13. Постанова Верховного Суду від 29.01.2020 року у справі № 243/385/19ц. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=87298089&red=10000301ec9bddf8901a9411d79c59a0c349c9&d=5>.
14. Постанова Верховного Суду від 12.05.2021 року у справі № 220/1582/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97005354&red=100003ad422b6f1f5b4b90c29bf71fb3834f33&d=5>.